

Pojem "pozne antike" (kateremu v vzhodnem delu imperija ustreza "zgodnjebizantinsko obdobje"), je danes prešel v splošno uporabo (nemško Spätantike, francosko Antiquité tardive, in le deloma pri Angležih - "Late Antiquity" (prim. pri B. Word Perkins, *From Classical Antiquity to the Middle Ages*, Oxford University Press, 1984, 2) in je nedvomno vsebinsko ustreznejši kot pri Angležih pretežno uporabljani "Late Roman Empire". Poznorimsko obdobje pač označuje zaključni del zgodovine rimske države, medtem ko je termin "pozna antika" mnogo kompleksnejši pojem, ki uveljavlja to obdobje kot tretji samostojni del stare zgodovine, poleg grškega in rimskega obdobja (prim. A. Demandt, *Die Spätantike*, Handbuch der Altertumswissenschaft III, 6, 1989). Ta raba je v našem območju že dolgo prisotna in povsem uveljavljena, zato bi bilo potrebno drugačno poimenovanje dodatno razložiti in argumentirati.

Prav tako se zdi zastarel izraz "starokrščanska" doba. Lepše in ustrežnejše zveni "zgodnjekrščanska" doba in "zgodnjekrščanske" najdbe. Tako Nemci uporabljajo "Frühes Christentum", Angleži pa "Early Christianity".

Neposrečena je tudi formulacija, ki jo često zasledimo v slovenski literaturi, namreč o "prehodnem obdobju" med pozno antiko in zgodnjim srednjim vekom. Takšnega obdobja seveda ni, saj je prav čas pozne antike s preseljevanjem ljudstev prehodno obdobje med antiko in srednjim vekom. Označbi "pozna antika" in "zgodnjekrščansko obdobje" pa se že tako časovno deloma prekrivata.

Izraz "refugij", še pred nedavnim tako pogost v naši literaturi, bi bilo bolje izpustiti in zamenjati s kakšnim drugim. Sočasni viri tovrstna "pribežališča" označujejo s *castra* ali *castella*, včasih celo *oppida* ali *civitates*. Če hočemo ostati objektivni, je zato zaradi številnih različnih tipov, med katerimi so tudi prabežališča, najbolje uporabiti opisni izraz - "višinske utrjene postojanke". Predlagam, da izraz refugij opustimo, saj njegov značaj niti približno ne označuje bistva večine poznoantičnih postojank.

Podane terminološke pripombe skušajo opozoriti le na nekatere probleme in nedorečenosti s katerimi se pogosto srečujemo pri obravnavi poznoantičnega ter zgodnjekrščanskega obdobja in nikakor ne zmanjšujejo vrednosti recenzirane knjige. Ta je - in to je treba poudariti še enkrat - imeniten doprinos k razumevanju obeh obdobjev v Sloveniji in posebej v Primorju, saj šele s temi izsledki dobivamo celovito podobo tedanje poselitve. Predstavlja vzgled za številna časovno sorodna najdišča po Sloveniji, ki so bila sicer že izkopana, pa že leta ali tudi desetletja čakajo na temeljno objavo.

Najdišče Kapucinski vrt v Kopru skupaj z drugimi že raziskanimi najdišči odlično zaokroža vedenje o pomembnem obdobju, ki krije odgovore na mnoga temeljna vprašanja slovenske identitete. Nestrpno pričakujemo še manjkajoči del raziskav, ki bodo dopolnila podobo najdišča in ob upoštevanju novjših raziskav na koprskem predstavila tudi eventualne dopolnitve ali korekture.

Slavko CIGLENEČKI

Gian Pietro Brogiolo, Sauro Gelichi: Nuove ricerche sui castelli altomedievali in Italia settentrionale. Ricerche fortificazioni altomedievali. Edizioni all'Insegna del Giglio, Firenze 1996. ISBN 88-7814-107-0. 241 str., 69 slik.

V severni Italiji je v zadnjih letih opaziti povečano zanimanje za problematiko poznoantičnih utrd in z njimi posredno povezano naselbinsko sliko. Kljub nekaterim pomembnejšim starejšim raziskavam (predvsem izkopavanja v Castelseprio v šestdesetih letih), večjih raziskav ali topografskih sistematičnih pregledov - z nekaj manjšimi izjemami - ni bilo. V se-

demdesetih letih so sledila sistematična izkopavanja v Invillinu in Säbnu, ki jih je na pobudo J. Wernerja vodila nemška ekipa. V zadnjih letih je začel Arheološki in umetnostnozgodovinski oddelek Univerze v Sieni s sistematičnim zbiranjem gradiva o poznoantičnih utrdah, njihovim kartiranjem in interpretiranjem aerofotografij najdišč. Prav tako se zdi pomembna novost ustanovitev društva za raziskavo poznoantičnih utrd.

V prvem delu knjige podaja G. P. Brogiolo, eden izmed najzaslužnejših raziskovalcev tega obdobja, problematiko in stanje poznavanja tovrstnih najdišč v območju severno od Pade. Predstavlja najdišča, ki so deloma v literaturi že uveljavljena, opozarja pa tudi na številne nove, redko omenjene ali doslej povsem nepoznane postojanke. Tematiko uvaja s problemom poimenovanja utrd in se odloči za v antični literaturi največkrat citirani "kastum". Napravil je tudi shemo razdelitve fortifikacij glede na lego in obrambne naprave, in jih takorazdelil na tiste, ki ležijo npr. v alpskih ožinah, ob ustjih rek, ob velikih cestah ipd.

Loči utrdbe alpskih in predalpskih dolin (Invillino, Idro), ki so bile poseljene že v prejšnjih obdobjih, od ostalih, ki so nastale šele v pozni antiki. Zanimiva razlika v primerjavi z našimi postojankami, ki so bile v večjem delu zgrajene na že prej večkrat obiskanih, naravno zaščitenih mestih.

Na arheološkem modelu postojanke Monte Barro, ki jo je v zadnjih letih izkopavala prav ekipa pod vodstvom Brogiola, skuša prikazati ustroj in ekonomijo tovrstnih naselbin. Pregled rezultatov izkopavanja na tem mestu ni potreben, saj so bili v Sloveniji v sumarni obliki že objavljeni (G. P. Brogiolo, *Arh. vest.* 45, 1994, 187-192). Ugotavlja, da je možno rekonstruirati podobo življenja in gospodarstva nekdanjih naselbin, če je na razpolago dovolj arheološkega gradiva in ostalih podatkov (pri tem je treba posebej izpostaviti tesno sodelovanje palinološke ekipe pod vodstvom L. Castelletija). Kot pomembne parametre upošteva topografske podatke (lokacija, obrambni sistem, urbanistika), stavbarstvo (tipi, materiali, tehnologija, tehnike), materialno kulturo (predmeti za hišno in osebno rabo), ideologijo (kulturna mesta, izdelki posebnega pomena), gospodarske značilnosti (kmetijstvo, lov, obrt...)

Brogiolo soglaša z Bierbrauerjevo tezo o kastrih v Trentinu in Furlaniji, po kateri je le-te gradilo in uporabljalo domorodno prebivalstvo. Pretežno ležijo v odmaknjenih dolinah daleč od glavnih poti, ki so postale nevarne zaradi germanske grožnje.

Ugotavlja, da je v pozni antiki težko definirati juridične pogoje utrd, ki so znane iz virov. Domneva, da so bile starselske naselbine vici, kot je mogoče trditi za Castel antico di Idro.

Brogiolo daje vpogled tudi v sicer že dolgo znana, a še vedno slabo raziskana najdišča, kot sta npr. Isola Comacina, kjer so na otočku sledovi zgodnjekrščanske cerkve in stanovanjskih zgradb ter postojanke Sirmione ob Gardskem jezeru, kjer na mestu veličastne rimske vile leži poznoantična utrdba z imenitno lego. Nakaže tudi bizantinska kasta v beneški laguni in sledove sorodnih postojank na robu eksarhata.

Še zlasti podrobno predstavlja avtor eno najpomembnejših in najboljše raziskanih poznoantičnih in zgodnjekrščanskih utrd v severni Italiji, Castelseprio. Ta je bil prvič poseljen že v halštatu. Ni sledov rimske dobe, obstajajo le napisi, vzdani kot spolije vendar prineseni od drugod. Na obsežni, a ne posebno visoki vzpetini, ki so jo na lažje dostopnem delu od okolice ločili z več jarki, je zrasla v 5. st. velika naselbina z močnim obzidjem in javnimi poslopji, ki je dosegla v langobardski dobi rang mesta. Bila je intenzivno poseljena od gotske zasedbe dalje ves zgodnji in visoki srednji vek (3 požari!). Smeli bi govoriti o pravecatem urbanem jedru. Kljub številnim raziskavam pa je še veliko nejasnosti: urbanistična evolucija, tipi zgradb in tehnika zidanja v različnih fazah. Ma-

terialna kultura je poznoantična, le en lonec spominja na langobardsko produkcijo. Prisotna je socialna razslojenost. Čeprav je znan le en grob z bojevnisko opremo iz prve pol. 7. st., smemo domnevati v 7., 8. in 9. st. še druge privilegirane grobove pri cerkvi.

V cerkvi z znamenitimi freskami, S. Maria foris portas, prepoznajo prvotno kapelo, ki je bila povezana z najvišjim nivojem langobardsko-karolinške aristokracije. V 8. st. je bil ustanovljen ženski samostan v Torbi, predelu na vznožju postojanke. Brogiolo popravlja Bognettijevo gledanje: Castelseprio ne more biti simbol odnosov med Vzhodom in Langobardi v 7. st., v okolju misijonske aktivnosti, temveč je, kot v drugih središčih Padanije, refleks visoke langobardske in karolinške aristokracije med 8. in 9. st., v katerem so prisotni tudi orientalni motivi.

Podrobneje predstavlja utrdbo Monselice (Mons Silicis), o kateri Pavel Dijakon poroča, da so jo napadli Langobardi. Opravili so površinske preglede in sonde (Brogiolo). Karta iz 16. st. kaže 5 obrambnih zidov. Na hribu in vznožju je 5 cerkva (dve iz 9. st.). Sonda ob obrambnem zidu je pokazala najdbe iz 6. st. Zid naj bi omejeval 3 ha velik prostor in sodi verjetno v 6. st. Pri enem stolpu je bila pokopana družina, ki je branila stolp (moški, otroci). Gre za langobardske arimate z bogatimi pridatki, ki so sem prišli leta 602 kot posledica Agilulfovih osvojitvev. V kulturni plasti so našli ostanke pečatne keramike. Ker so kasneje Langobardi pokopavali druge, vidi Brogiolo v njih najzgodnejše predstavnike tega ljudstva. Domneva, da je obstajala delitev na kastrum, ki je zasedal višji del hriba, in civitas na jugozahodnem vznožju, podobno kot pri najdiščih Sirmione in Garda.

V drugem delu predstavlja S. Gelichi kstra v pokrajini Reggio Emilia. Tu ne gre le za raziskave utrd, ki so doslej slabo poznane, ampak prej za vrednotenje različnih zgodovinskih in arheoloških virov, ki opozarjajo na tovrstne postojanke. Tako obravnava podrobneje najdišči Castellarano in Imolo. Pri obeh je na mesto postojanke mogoče sklepati posredno po langobardskih grobiščih. Ti podatki dopolnjujejo podobo poselitve in nakazujejo pot bodočim raziskavam, pri katerih pa se soočajo z velikimi težavami, saj večina obravnavanih postojank leži pod jedri današnjih naselbin. Preostaja mukotrpno zbiranje podatkov in dopolnjevanje mozaika. Med novjšimi, delno odkritimi najdišči izstopa postojanka Brento.

Delo italijanskih raziskovalcev povzema in predstavlja prvič zbrane izsledke s področja poznoantične nasebinske slike, ki se - podobno kot drugod - hitro dopolnjuje. Gre za pomembno delo, ki uvaja problematiko poznoantičnih višinskih utrd in sintetizira dosedanja spoznanja. Avtorja sta poleg arheoloških pritegnila tudi zgodovinske vire, tako da je tekst mestoma slabše pregleden zaradi česte vzajemne uporabe obeh vrst podatkov. Množica citatov ponuja nastavke za nadaljnji študij, na koncu pa izbrana bibliografija daje obsežen pregled najvažnejših del. Bogastvo podatkov o tovrstnih postojankah v zgodovinskih virih kaže, kakšno delo še čaka v prihodnosti italijanske kolege, saj bi bilo ob intenziviranju arheoloških raziskav na mnogih - sedaj le nakazanih najdiščih - mogoče dobiti približno predstavo o obsegu in značaju poselitve. Kot ena izmed primarnih nalog se nakazuje tudi identifikacija v pisnih virih sporočenih postojank.

Pomisliki se pojavljajo ob uvodni klasifikaciji najdišč, ki je glede na boljše razvidnost predstavljenega gradiva sicer ustrezna, vendar nam tako izoblikovani tipi ne ponujajo nikakršnih obče veljavnih zakonitosti, po katerih bi jih - razen po legi - lahko ločili med sabo. Utrdbe so bile v tem času v celoti podrejene terenskim danostim, zato je mnogo bolj smiselno iskane funkcionalnih sorodnosti, ki bi prispevale k boljšemu razumevanju nasebinske slike.

Morda bi bilo pri posameznih že raziskanih najdiščih smiselno dodati nekaj značilnejšega gradiva, ki bi popestrilo in dopolnilo predstavo o najdiščih, ki ga - posebej tuji arheologi

- težko najdemo v množici sicer podane, a ne vedno dostopne literature. So pa v knjigi tlorisi, načrti in fotografije utrd, ki dobro dopolnjujejo tekst.

Recenzirano delo predstavlja velik korak naprej v poznavanju in razumevanju problematike poznoantičnih utrd v tem pomembnem predelu matice rimskega imperija. Če bodo raziskovanja napredovala v tempu, ki ga nakazujejo najnovejši rezultati, si lahko kmalu obetamo tako bistveno dopolnitev poznavanja poznoantične poselitve na obravnavanem območju kot posredno boljše razumevanje te problematike v vzhodnoalpskem prostoru, ki se nanj navezuje.

Slavko CIGLENEČKI

Peter Kos: *Leksikon antične numizmatike s poudarkom na prostoru jugovzhodnih Alp in Balkana* (Lexikon der antiken Numismatik mit Schwerpunkt auf das südöstliche Alpengebiet und des Balkans). Ljubljana 1997. 385 Seiten, zahlreiche Münzabbildungen im Text, davon viele Vergrößerungen; zahlreiche Karten. Kartiert. (Erschienen im Dezember 1997).

Der durch seine zahlreichen Veröffentlichungen in den wissenschaftlichen Kreisen im In- und Ausland wohlbekannte Autor, Leiter des Münzkabinet und Direktor des Narodni muzej in Ljubljana (Slowenien), präsentiert uns ein neues, bedeutendes Nachschlagewerk.

Diesmal veröffentlichte er ein für den slowenischen Kulturkreis bedeutendes Lexikon wobei er ein eigenes Konzept ausgearbeitet hat, das in erster Linie für den slowenisch sprechenden Benutzer gedacht ist und den Bedürfnissen der Numismatik des südöstlichen Alpenraumes und des Balkangebietes Rechnung trägt. Somit weicht es von ähnlichen deutschen und fremdsprachigen Werken etwas ab. So wird vieles nicht wie üblich berücksichtigt, anderes weit mehr betont als wir es anderswo gewöhnt sind. So gesehen möchte ich das Werk nicht hinsichtlich seines Aufbaus kritisch betrachten und mich auch nicht mit dem Konzept des Werkes auseinandersetzen sondern nur mit seinem wissenschaftlichem Inhalt befassen.

Der international tätige Numismatiker Peter Kos der mit dem neuesten wissenschaftlichen Stand der Numismatik bestens vertraut ist und den Zugriff zu den neuesten Errungenschaften der Münzkunde aufs intensivste pflegt, hat mit seinem neuen Buch ein Werk geschrieben, das auch international gesehen den höchsten Anforderungen entspricht.

Das Werk ist in erster Linie für die Fachkreise (Studenten, Numismatiker, Archäologen, Historiker, Heimatforscher, Sammlerkreise) für das Schulwesen und für die Allgemeinbildung gedacht. Für letztere scheint auf den ersten Blick das wissenschaftliche Niveau zu hoch zu sein, ist es aber nicht. Die gut verständlichen Texte, die sehr reiche Bebilderung und die Anziehungskraft der überaus schönen grafischen Darstellung wird auch die breiteren Kreise, besonders den gebildeten Laien unwiderstehlich als Leser gewinnen können. Dadurch erhofft man, auch einen kommerziellen Erfolg zu erreichen.

Man muß sich aber im klaren sein, daß es mit großen, fachlichen, personellen, auflagenmäßigen, Traditionsbedingten und finanziellen Schwierigkeiten verbunden ist, wenn man ein derart hochqualifiziertes und dazu ein Werk für eine ganz besonders spezialisierte wissenschaftliche Sparte schaffen muß. Umso mehr wenn es für einen Kulturkreis bestimmt ist, dem die sprachlichen Grenzen für ein 1,2 Mio. Bewohner zählendes Volk denkbar eng gesetzt sind, was in kommerzieller Hinsicht für das Gelingen eines derartigen Werkes eine höchst delikate Angelegenheit ist. Das wird wohl kaum jemand begreifen können, der mit dem Problem nicht selbst konfrontiert ist. Dazu kommt noch der Umstand, daß das Buch von Kos das erste dieser Art in slowenischer Sprache ist und daß der be-